

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ЩОДО ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS JUDGMENTS IN CASES OF THE VIOLATION OF THE RIGHT TO EDUCATION: GENERAL CHARACTERISTIC

Коваль Т.В.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

У статті охарактеризовано ключові рішення Європейського суду з прав людини щодо порушення права на освіту. Порівняно з іншими категоріями справ, наприклад щодо порушення права на справедливий суд (38,91%), права на свободу та особисту недоторканність (13,11%), права на життя та заборону катувань та нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (15,74%), відсоток «освітніх» справ є дуже незначним. У загальному звіті ЄСПЛ за 1959 – 2018 рр. вони навіть не виокремлені в спеціальну категорію, а віднесені до групи «Інші порушення» (7,11% – 1959–2018 рр.; 11,42% – 2018 р.). Вказано, що для тлумачення Конвенції в частині забезпечення права на освіту найбільше значення мають рішення Великої Палати Суду.

На основі Довідника із застосування ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод виокремлено основні критерії класифікації вказаної категорії справ, зокрема мова освіти; правила вступу до освітніх закладів; громадянство; етнічне походження; стан здоров'я; релігійні переконання; майновий стан отримувачів освітніх послуг та їх батьків тощо.

Проаналізовано окремі рішення ЄСПЛ у справах щодо мови, якою здобувається освіта (Relating to certain aspects of the laws on the use languages in education in Belgium v. Belgium; Catan and Others v. Moldova and Russia; Oršuš and Others v. Croatia; İrfan Temel and Others v. Turkey); щодо навчання осіб з обмеженими можливостями (Çam v. Turkey); щодо поваги до релігійних і світоглядних переконань батьків (Folgerø and Others v. Norway; Hasan and Eylem Zengin v. Turkey). Підкреслено значущість практики Європейського суду з прав людини для розвитку національного законодавства.

Ключові слова: право на освіту, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.

This article is to describe key judgments of the European Court of Human Rights in cases of the violation of the right to education. It is noted that in comparison with other categories of cases, such as violations of the right to a fair trial (38.91%), the right to liberty and security (13.11%), the right to life and the prohibition of torture and inhuman or degrading treatment or punishment (15.74%), the percentage of “educational” cases is very small. The European Court of Human Rights Overview from 1959 to 2018 does not view such cases separately. They are classified to the group “Other violations” (7.11% –1959–2018; 11.42% – 2018). It is pointed that the judgments of the Grand Chamber of the Court have a greatest importance for the interpretation of the Convention.

An author highlights main criteria for cases classification based on Guide on Article 2 of Protocol No.1 to the European Convention on Human Rights, such as language of education; admission criteria and entrance examinations; nationality; ethnic origin; health; religious and philosophical convictions; property status of education recipients etc. Some court judgments have been analyzed, such as the language of education (Relating to certain aspects of the laws on the use languages in education in Belgium v. Belgium; Catan and Others v. Moldova and Russia; Oršuš and Others v. Croatia; İrfan Temel and Others v. Turkey), the education of people with disabilities (Çam v. Turkey), respect for the religious and philosophical convictions of parents (Folgerø and Others v. Norway; Hasan and Eylem Zengin v. Turkey). Importance of the practice of the European Court of Human Rights for the development of national legislation is emphasized.

Key words: right to education, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Освіта є невід'ємною умовою інтелектуального розвитку суспільства. Забезпечення її доступності, якості, безперервності вважаються пріоритетними завданнями будь-якої держави. Право на освіту закріплене як у національних, так і у міжнародних документах, зокрема у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (Європейській конвенції з прав людини) 1950 р. (протокол № 1 від 20 березня 1952 р.). Згідно з нею нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятя нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань [1].

Слідкуючи за дотриманням вказаного права, Європейська комісія та Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), напрацювали значний масив рішень у цій сфері. Окремі з них визнано ключовими, оскільки містять засадничі принципи розуміння ст. 2 протоколу № 1 Конвенції, а тому становлять значний науковий інтерес.

Масштабне реформування освітньої галузі України, вдосконалення відповідного законодавства, зрештою інтеграція у європейський освітній простір посилюють необхідність вивчення правових позицій ЄСПЛ у справах щодо порушення права на освіту.

Аналіз останніх досліджень. Практика ЄСПЛ щодо реалізації права на освіту була предметом наукових досліджень таких авторів, як: К. Громовенко [2, 3],

М. Мацькевич [4], Л. Ярмол [5] та інших. Попри їх очевидні здобутки, існує потреба у продовженні започаткованого напрямку. Актуалізується вона й появою у 2017 р. Довіднику із застосування ст. 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини, підготовленого апаратом суду з метою систематизації практики у цій сфері [6].

Мета статті полягає в тому, щоб охарактеризувати окремі рішення ЄСПЛ у справах щодо порушення права на освіту, як-от: щодо мови, якою здобується освіта; щодо навчання осіб з обмеженими можливостями; щодо поваги до релігійних і світоглядних переконань батьків.

Виклад основного матеріалу. Традиційно частина Конвенції, в якій закріплено право на освіту, поділяється на три взаємопов'язані елементи. Перший з них співпадає з першим реченням, яке, на відміну від аналогічних статей інших міжнародних документів (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.), має так зване негативне формулювання. Друга та третя частини містяться у другому реченні статті, відповідно до якого держава має право самостійно визначати обсяг і характер участі у реалізації права на освіту. Батьки, забезпечуючи своїм дітям навчання відповідно до власних релігійних і світоглядних переконань, мають право не лише обирати навчальний заклад, а й певним чином впливати на зміст навчання своїх дітей. Науковці відзначають, що у процесі розгляду справ, що стосуються реалізації права на освіту ЄСПЛ завжди враховує всі три вказані елементи [4, с. 31].

Як свідчить статистика, скарги щодо порушення права на освіту надходять до ЄСПЛ регулярно. Втім, порівняно з іншими категоріями справ, наприклад щодо порушення права на справедливий суд (38,91%), права на свободу та особисту недоторканність (13,11%), права на життя та заборону катувань та нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження або покарання (15,74%), відсоток «освітніх» справ є дуже незначним. У загальному звіті ЄСПЛ за 1959–2018 рр. вони навіть не виокремлені в спеціальну категорію, а віднесені до групи «Інші порушення» (7,11% – 1959–2018 рр.; 11,42% – 2018 р.) [7, с. 6–7].

Лідерами серед країн-відповідачів у справах щодо порушення права на освіту є Туреччина, Великобританія, Італія, Російська Федерація, Німеччина, Швеція, Італія. Скарги щодо України нечисельні і жодного разу не були предметом розгляду Великої Палати. Остання ухвала палати Суду щодо закриття «освітньої» справи у скарзі громадянина України датується 6 червня 2006 р. (*Dudar v. Ukraine*) [8]. Очевидно, що для тлумачення Конвенції в частині забезпечення права на освіту найбільше значення мають рішення Великої Палати Суду. За інформацією HUDOC (он-лайн бази даних практики Суду), станом на 1 жовтня 2019 р. Велика Палата винесла 12 рішень у вказаній категорії справ (2,6% від загальної кількості рішень Великої Палати), більшість яких визнано ключовими. Останнє із них – у справі

Грузії проти Росії щодо порушення статей 3, 5, 8, 13, 14 і 18 Конвенції, а також статей 1 і 2 Протоколу № 1, статті 4 Протоколу № 4 та статті 1 Протоколу № 7 від 3 липня 2014 р. [9]

Практику ЄСПЛ у сфері, що досліджується, можна класифікувати за різними критеріями – датою звернення та винесення рішення (ухвали); суб'єктами, країною-відповідачем, рівнями освіти (початкова, середня, вища), аспектами порушеного права. У Довіднику із застосування ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції рішення ЄСПЛ об'єднанні у такі групи: мова освіти; правила вступу до освітніх закладів; громадянство, етнічне походження, стан здоров'я, релігійні переконання, майновий стан отримувачів освітніх послуг та їх батьків тощо [6]. Зрозуміло, що в межах однієї статті неможливо охарактеризувати всі рішення ЄСПЛ щодо порушення права на освіту. Зупинимося лише на окремих із них.

Однією з дуже поширених категорій справ, що розглядаються, є справи, пов'язані з мовою, якою здобується освіта. Найбільш відомою у цій групі є так звана Бельгійська мовна справа (*Relating to certain aspects of the laws on the use languages in education in Belgium v. Belgium*). Упродовж 1962–1964 рр. до суду зверталися франкомовні бельгійці, що проживали у фламандській частині Бельгії. Їх претензії зводилися до того, що бельгійський уряд відмовлявся надавати їх дітям освіту французькою мовою, натомість діти, які розмовляли фламандською мовою і проживали у франкомовних регіонах, могли відвідувати школи з викладанням фламандською мовою в сусідніх районах. Вивчивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що це становить порушення положення про недискримінацію за ст. 14 Конвенції у поєднанні з порушенням ст. 2 Протоколу № 1, оскільки доступ до існуючих у країні шкіл не був забезпечений кожному без будь-якої дискримінації, зокрема, за ознакою мови [4, с. 33–34].

Водночас, у справі було зроблено дуже важливе узагальнення, на яке часто посилається суд в інших подібних рішеннях, – право на освіту не матиме сенсу, якщо не передбачатиме для його носія право отримувати освіту мовою або мовами (залежно від ситуації) національних меншин [10].

Центральне місце мовне питання посідало й у справі «Катан та інші проти Молдови і Росії» (*Catan and Others v. Moldova and Russia*). У 2004 р. до ЄСПЛ звернулися учні (та їх батьки) трьох шкіл з молдавською мовою викладання, розташованих на території Придністров'я. Заявники скаржилися на переслідування з боку влади; закриття шкіл, які використовували латинську абетку; залюкування учнів, що хотіли навчатися рідною мовою [11]. Подібна ситуація була пов'язана з прийняттям у Придністров'ї у 1992 р. низки законодавчих актів, що зобов'язували при вивченні молдавської мови використовувати виключно кириличну абетку. Із 1994 р. вживати латиницю у школах було взагалі заборонено.

Суд визнав неправомірність дій придністровського уряду, вказавши, що його мовна політика

була спрямована на впровадження русифікації мови та культури молдовської громади, яка проживала в Придністров'ї. На думку суду, враховуючи основоположне значення початкової та середньої освіти для особистого розвитку та майбутнього успіху кожної дитини, було недопустимо переривати шкільне навчання цих дітей і змушувати їх та їхніх батьків робити такий складний вибір з єдиною метою укорінення сепаратистської ідеології [11].

У справі «Оршуш та інші проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*), у якій, окрім іншого, оскаржувалася практика об'єднання циганських дітей в окремі класи через недостатнє знання ними хорватської мови, суд не побачив порушення ст. 2 Протоколу № 1. Він констатував, що освіта заявників була не гіршою, ніж в інших учнів, а навчальні програми не відрізнялися. Заявники не були позбавлені права відвідувати школу і отримувати освіту, яка була адекватною та достатньою [12].

Мовне питання, щоправда не в середній, а у вищій школі, було предметом розгляду у справі «Темел та інші проти Туреччини» (*İrfan Temel and Others v. Turkey*). Заявниками виступили студенти, які у 2002 р. звернулися до університету з петицією щодо запровадження факультативних занять з курдської мови. У результаті всі вони, за виключенням одного, були тимчасово відраховані з університету на два семестри, а студент, який розкався, був відрахований на один семестр.

ЄСПЛ визнав, що відрахування заявників з університету являло собою обмеження їх права на освіту. Вони не чинили жодних дій, вартих осуду, не застосовували насильство і не намагалися порушити порядок в університеті. До них було вжито санкції лише за подачу петиції та її зміст. На думку суду, ні погляди студентів, ні форму їх вираження не можна розглядати як діяльність, що може призвести до поляризації університетського населення на ґрунті мови, раси, релігії чи віросповідання. Попри те, що право на освіту не виключає заходів дисциплінарного характеру, в тому числі відрахування з навчального закладу з метою забезпечення дотримання внутрішніх правил, на думку Суду, подібні регулятивні механізми не повинні порушувати сутність вказаного права [13].

Вагоме місце у практиці ЄСПЛ у сфері, що досліджується, посідають справи, пов'язані з реалізацією права на освіту особами з обмеженими можливостями. Суд підтримує твердження, що вказана категорія осіб має, наскільки це можливо, виховуватися та навчатися разом із ровесниками. Наприклад, у справі «Чам проти Туреччини» (*Çam v. Turkey*) було оскаржено відмову у зарахуванні в консерваторію сліпої заявниці, незважаючи на успішну здачу нею вступного іспиту та надання необхідних медичних довідок у встановлені строки. Суд визнав порушення не лише ст. 2 Протоколу № 1, а й ст. 14 Конвенції [14]. Водночас, суд вказав, що до його компетенції не входить визначення заходів, котрі слід запровадити, аби відповісти на освітні потреби дітей з обмеженими можливостями. На його переконання, пита-

нями інклюзивної освіти мають опікуватися відповідні національні органи.

Поширеною категорією справ ЄСПЛ у сфері освіти є справи, пов'язані із захистом права на повагу до світоглядних переконань батьків. Так, у справі «Фолгеро та інші проти Норвегії» (*Folgerø and Others v. Norway*) було оскаржено відмову від звільнення учнів від занять з вивчення християнства, релігії та філософії. Йшлося про те, що у 1997 р. шкільну програму Норвегії було змінено і замість двох різних предметів – християнства та філософії життя – введено один – християнство, релігія та філософія. До 1998 р. батьки могли повністю звільнити дітей від уроків християнства, а з 1998 р. (прийняття нового закону про освіту) таке звільнення могло бути лише частковим.

Суд встав на бік батьків, вказавши, що отримання навіть часткового звільнення супроводжувалося значними складнощами. Батьки повинні були володіти достатньою інформацією щодо деталей навчального плану для того, щоб встановити і завчасно довести до відома шкільної адміністрації ті види вчень, які несумісні з їх особистими переконаннями та віруваннями. Навіть більше, суд підкреслив, що інформація про особисті філософські та релігійні погляди є одним з найбільш делікатних аспектів приватного життя [15].

Подібне рішення ЄСПЛ ухвалив і у справі «Хасан та Ейлем Зенгін проти Туреччини» (*Hasan and Eylem Zengin v. Turkey*), сутність якої полягала в тому, що учениці державної школи Е. Зенгін, сім'я якої сповідувала алевізм (одну з етнічних релігій Туреччини), було відмовлено у звільненні від обов'язкових уроків з релігійної культури та етики. На думку суду, вказані уроки не враховували релігійну багатоманітність, характерну для турецького суспільства, а їх викладання не відповідало критерію об'єктивності та плюралізму, який дозволив би учням виробити критичний підхід до релігійних питань, та не забезпечували повагу до релігійних та філософських поглядів батьків учнів, що сповідують алевізм [16].

Окремі справи пов'язані з заборонаю носіння традиційних мусульманських жіночих хусток (хіджабів) на території шкіл чи університетів. Наприклад, у справі «Лейла Шахін проти Туреччини» (*Leyla Şahin v. Turkey*) оскаржувалося розпорядження керівництва Стамбульського університету від 1998 р., згідно з яким студентки, що вдягають хіджаби, не повинні допускатися до навчального процесу. Суд визнав, що правила, на основі яких заявниці було закрито доступ до лекцій та екзаменів через носіння мусульманської хустки, були обмеженням її права на освіту. Водночас, він вказав, що це обмеження було передбачуваним, оскільки подібні правила діяли в університеті ще з 1994р. та відповідали рішенням Конституційного суду Туреччини 1991 р. Відповідно, заборона носіння хіджабу не підірвала сутність права заявниці на освіту [17].

Висновки. Попри нестандартне формулювання відповідної статті у Конвенції, ЄСПЛ прагне забезпечити освітні права кожної особи, що знаходиться

під юрисдикцією держав, що її ратифікували. Рішення суду у цій сфері стосуються різних аспектів освітнього процесу, зокрема мови викладання, відсутності дискримінації, поваги до релігійних і світоглядних переконань тощо. Важливо, що ЄСПЛ не

прагне до уніфікації освітнього законодавства різних країн. Розглядаючи кожну справу, він враховує конкретні умови, за яких має бути реалізовано право на освіту, що й робить напрацьований ним досвід завжди актуальним та необхідним для вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11 та 14 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf.
2. Громовенко К. Право на вищу освіту у практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Ч. 3. С. 291–296.
3. Громовенко К. Відображення змісту права на вищу освіту у системі реалізації Конвенції про права та основоположні свободи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Серія ПРАВО. Випуск 41. Т. 3. С. 259–263.
4. Мацькевич М. Право на освіту як конституційне культурне право: практика Європейського суду з прав людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 2. С. 30–36.
5. Ярмол Л. Право на освіту та свободу віросповідання: практика Європейського суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 845. С. 460–467.
6. Довідник із застосування статті 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини: право на освіту. 2017. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_Protocol_1_UKR.pdf.
7. Overview 1958–2019. European Court of Human Rights. 2019. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Overview_19592018_ENG.pdf.
8. Dudar v. Ukraine. Application no. 36639/03. Decision of European Court of Human Rights. 6 June, 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75966>.
9. Georgia v. Russia. Application no. 13255/07. Judgement of European Court of Human Rights. 3 July, 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145546>.
10. Relating to certain aspects of the laws on the use languages in education in Belgium v. Belgium. Application no. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64). Judgment of European Court of Human Rights. 23 July, 1968. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525>.
11. Catan and Others v. Moldova and Russia. Application no. 43370/04, 8252/05, 18454/06. Judgment of European Court of Human Rights. 19 October, 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126861>.
12. Oršuš and Others v. Croatia. Application no. 15766/03. Judgment of European Court of Human Rights. 16 March, 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689>.
13. İrfan Temel and Others v. Turkey. Application no. 36458/02. Judgment of European Court of Human Rights. 3 March, 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91532>.
14. Çam v. Turkey. Application no. 51500/08. Judgment of European Court of Human Rights. 23 February, 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161149>.
15. Folgerø and Others v. Norway. Application no. 15472/02. Judgment of European Court of Human Rights. 29 June, 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117764>.
16. Hasan and Eylem Zengin v. Turkey. Application no. 1448/04. Judgment of European Court of Human Rights. 9 October, 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82580>.
17. Leyla Şahin v. Turkey. Application no. 44777/98. Judgment of European Court of Human Rights. 10 November, 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956>.